

jaar van de historische buitenplaatsen 2012

Van de minstens 6000 buitenplaatsen die Nederland in voorbije eeuwen telde, zijn er nog maar zo'n 600 over. Om de aandacht te vestigen op de grote culturele waarde van buitenplaatsen en het belang van het behoud daarvan werd 2012 uitgeroepen tot het jaar van de historische buitenplaatsen.

FOTO: RENÉ WOUTERS

Nieuw leven voor Gelders Arcadië

Paradijs op de stuwwal

Gelders Arcadië staat in de belangstelling. Er is oog voor de cultuurhistorie van de 107 buitenplaatsen in de Veluwezoom. Toch zijn er ook zorgen om de toekomst van de landgoederenzone tussen Wageningen en Rheden.

Ophief in Oosterbeek. Dit voorjaar opperden verkeersdeskundigen een nieuwe weg aan te leggen over een rand van landgoed Mariëndaal. Het was een van de opties om het autoverkeer tussen het Oosterbeek en Arnhem beter te laten doorstromen. Natuurlijkehebbers stonden op hun

achterste benen, landgoedbeheerder Geldersch Landschap en enkele politieke partijen voorop. Beducht voor maatschappelijke weerstand zetten burgemeester en wethouders het plan in de ijskast. GroenLinks is er nog niet gerust op. De lokale afdeling voert actie om de mogelijkheid van een weg door Mariëndaal

helemaal van de agenda te krijgen.

Het voorbeeld illustreert de gevoeligheden rondom historische landgoederen in de moderne samenleving. Niemand zal de schoonheid en het nut van Mariëndaal ontkennen. Arnhemmers en Oosterbekers maken er regelmatig een wandeling. Tegelijk kan het verleidelijk zijn groen op te offeren voor asfalt, beton of baksteen. Het is een rode draad in de geschiedenis van 'Gelders Arcadië', zoals het aaneengesloten gebied van landgoederen in de Veluwezoom tussen Wageningen en Rheden is gaan heten. Door de eeuwen heen zijn diverse buitenhuizen en tuinen verdwenen of ingrijpend veranderd.

De Groene Bedstee is een 400 meter lange *berceau* op landgoed Mariëndaal in Arnhem. De *berceau* is een pad met aan beide zijden heggen die aan de bovenkant met elkaar verbonden zijn. Adellijke dames konden zo buiten wandelen zonder hun bleke teint te verliezen.

Anno 2012 ligt een plan voor een weg over de rand van een landgoed gevoelig. Echt ingrijpend was de aanleg van de Rhijnspoorweg tussen Utrecht en Arnhem in 1845. Dit was de eerste grootschalige ingreep in het landschap. Het spoortalud deelde Mariëndaal in tweeën. Twintig jaar later kwamen de spoorarbeiders terug voor de bouw van de treinverbinding naar Zutphen. Het voormalige augustijnenkloostergoed (anno 1392) had eerder al gedaantewisselingen ondergaan. In de reformatie, eind 16^e eeuw, verdwenen de kloostergebouwen en werd er lange tijd landbouw bedreven. In 1735 liet de Arnhemse burgemeester Johan Brantsen er een landhuis bouwen. Een papiermolen – het zou nu een toeristische trekpleister zijn geweest – moest in 1840 het veld ruimen. Het buitenhuis onderging in het midden van de 19^e eeuw een ingrijpende verbouwing. Geheel naar de tuinmode in die tijd transformeerde het landgoed in een ‘Klein Zwitserland’. De bezoekers vergaapten zich aan watervalletjes, fontein en vijvers. Pronkstuk, ook nu nog: de Groene Bedstee, een omstreeks 1865 aangeplante loofgang (*berceau*) van beuken door een lieflijk dal.

Landgoederen als Mariëndaal stralen nog steeds grandeur uit. Gelders Arcadië is van een schoonheid die buitenlands aandoet. Met als voorname ingrediënten hoogteverschillen, vergezichten en watervallen. Vreemd genoeg ontbrak er tot nu toe een duidelijk overzicht van wat de landgoederenzone te bieden heeft. Terwijl de verstedelijking in en om Arnhem onverminderd doorzet. Het Gelders Genootschap, adviesorganisatie voor landschap en erfgoed uit Arnhem, pakte vijf jaar geleden de handschoen op en begon het project Gelders Arcadië.

Aandacht genereren

Historisch geograaf Elyze Storms-Smeets deed onderzoek naar de buitenplaatsen en landgoederen in de Veluwezoom. ‘Het was de bedoeling om op een hoger niveau aandacht te genereren voor deze landgoederenzone. Ook in andere regio’s in Nederland zijn zulke zones te vinden, zoals in Kennemerland en aan de Vecht. Maar nergens doet het natuurschoon zo buitenlands aan, met zulke hoogteverschillen. Op zich weten plannemakers en bestuurders dat wel. Maar omdat het gebied is opgeknipt in verschillende gemeenten en er vele stedelijke ontwikkelingen

FOTO: RONALD KRANENBURG

spelen en bij één landgoed vaak talloze grondeigenaren betrokken zijn, dreigt altijd het gevaar van versnippering.’

In het voorjaar van 2009 organiseerde Storms-Smeets daarom een Grand Tour langs Gelders Arcadië. Met een touringcar kregen lokale bestuurders en landgoedeigenaren de uithoeken van de zone te zien. ‘We waren twaalf uur onderweg. Een lange dag, maar wel een mooie manier om draagvlak te creëren en bewustwording te kweken. We organiseerden ook workshops. Mensen krijgen zo steeds meer oog voor patronen en verbanden.’

De publicatie van *Gelders Arcadië, Atlas van een buitenplaatsenlandschap* vorig jaar was een volgende stap. Als supplement gaf het Gelders Genootschap *Kansen voor Gelders Arcadië* uit en *Historische Buitenplaatsen op de Veluwezoom*, een toeristisch gidsje met fietsroutes (pag. 13).

De atlas bundelt alle gegevens op thema. Zo overzichtelijk was de kennis voorheen niet gerangschikt. Storms-Smeets moest

orde in de chaos scheppen, op de eerste plaats via cartografisch onderzoek. ‘Waar hebben we het eigenlijk over, dat was in het begin de belangrijkste vraag. In totaal gaat het om 107 landgoederen, die nog niet eerder gezamenlijk waren gecategoriseerd. Dat vergde flink wat literatuuronderzoek, kaartanalyse en archiefonderzoek. Want van sommige landgoederen is echt niets meer zichtbaar.’ Neem landhuis Hulkestein in Arnhem. Daar staat nu een gelijknamig (maar zeer afwijkend) flatgebouw. ‘Van het oude buiten is alleen een poort over. Die is naar het Nationaal Openlucht Museum verhuisd. En van Gulden Spijker resteert alleen een eiland in een vijver op een ander landgoed, Park Sonsbeek. Het jachtslotje is lang geleden gesloopt.’

Al doende stuitte de historisch geograaf op enige begripsverwarring. ‘Landgoed’ en ‘buitenplaats’ worden door elkaar gebruikt. Zij gaat uit van de definities die de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen hanteert. Daarin is een landgoed een ruimtelijke eenheid van minimaal 5 hectare aan elkaar grenzend land, waarbij samengang is in het beheer van natuur, bos- en landbouw, water en park. Een buitenplaats kan onderdeel zijn van een landgoed, maar andersom is niet mogelijk. Van oudsher staat bij een landgoed het nuttige voorop. Vandaar bijvoorbeeld de aangelegde beken (sprengen) in Gelders Arcadië: zij dreven de pre-industriële watermolens aan. Op een buitenplaats,

De 107 landgoederen waren nog niet eerder gezamenlijk gecategoriseerd

Waar ooit landhuis Hulkestein lag, staat nu een gelijknamig (maar totaal anders ogend) flatgebouw.

van oorsprong een tweede huis naast een woning in de stad, draait alles om het aangename. Dit verklaart de weelderige tuinen, waterpartijen, ornamenten en lanen eromheen.

Geschiedenis ophelderen

Storms-Smeets: 'Ik wil de geschiedenis duiden. Waarom zijn de landgoederen gesticht, hoe ontwikkelden kastelen zich tot buitenplaatsen? En hoe ging het proces waarbij regenten uit de stad de voormalige kloostergronden opkochten? We zouden nu raar aankijken tegen een burgemeester die zichzelf neerzette als grootgrondbezitter. Toen was het heel normaal. Er zat ook een nobele gedachte achter: de woeste natuur bedwingen en er een goddelijk paradijs van maken.'

De regenten in de 17^e eeuw legden als eersten landgoederen aan. Tweehonderd jaar later volgden de nieuwe rijken. 'Dat waren industriëlen, bankiers, advocaten en Indië-gangers. Ze hadden meestal familiewortels in de regio en bouwden er hun tweede huis. In de 19^e eeuw verschenen er meer buitenplaatsen dan ooit tevoren, maar wel kleiner. De nieuw aangelegde spoorlijnen grepen niet alleen heftig in het landschap van de Veluwezoom in, maar zorgden ook dat Gelders Arcadië groeide. Meer en meer stedelingen van verder weg konden dit deel van het land bereiken, en lieten hier hun buiten bouwen.'

Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn er geen landgoederen meer bijgekomen. De Duitse en

geallieerde legers confisqueerden de royale villa's om ze als noodhospitaal, munitiedepot of hoofdkwartier in te zetten. In 1944 lag een groot deel van Arcadië in de vuurlinie bij de Slag om Arnhem. Ook andere oorlogshandelingen brachten schade toe. Enkele tientallen landgoederen verdwenen of waren er na de bevrijding ernstig aan toe. Belmonte in Wageningen, Overhagen in Rheden en Warnsborn in Arnhem brandden bijvoorbeeld af en huis Groot Bergstein in Ellecom werd verwoest door een V1. De bossen van de Duno, de Hemelsche Berg en Mariëndaal raakten zwaar beschadigd.

Razend oorlogsgeweld hoeft Gelders Arcadië tegenwoordig niet te vrezen. Nu vormen versnippering en onoplettendheid de grootste bedreigingen. 'Daarom is ons project heel waardevol voor toekomstig behoud van de landgoederenzone', aldus Storms-Smeets. 'Met de kennis van het verleden kunnen we bijdragen aan nieuwe ontwikkelingen. Want de landgoederen liggen in een verstedelijkt gebied, dus ontwikkelingen

Versnippering en onoplettendheid vormen nu de grootste bedreigingen

zijn er hoe dan ook.' De *Atlas* geeft handvaten voor transformatie en herbestemming. 'Voor ambtenaren, bestuurders en eigenaren is van belang: wat was er en wat zien we nu nog terug van het oude Gelders Arcadië? Het verleden kan dienen als inspiratiebron, waarbij de betrokkenen de samenhang van de verschillende buitenplaatsen zien. De landgoederenzone is als een parelketting. Het gaat niet alleen om de afzonderlijke pareltjes, maar ook om het snoer dat ze bijeenhoudt.'

Balans zoeken

Wanneer er dus bouwplannen op of nabij een landgoed zijn, moet er goed gekeken worden naar samenhang met de omgeving. 'Het gaat om de balans tussen oud en nieuw. Natuurlijk zijn ontwikkelingen mogelijk, maar een aantal tegelijk is weer problematischer. Het is dus belangrijk dat eigenaren, overheid en deskundigen om de tafel gaan zitten.' Dat gebeurt inmiddels ook. 'Het is het meest in het oog springende resultaat van ons project: partijen ontmoeten elkaar. De vijf gemeenten in de landgoederenzone hebben een convenant ondertekend voor meer samenwerking. Samen met de provincie Gelderland hebben we het plan een consulent historische buitenplaatsen en landgoederen aan te stellen. Die biedt een helpende hand bij nieuwe ontwikkelingen, en bevordert interactie tussen partijen. De samenwerking komt dus van de grond. Nu moeten we de koers zien vast te houden.' •

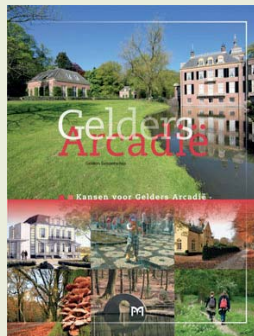
Historie

Storms-Smeets, E. (red.) 2012. *Gelders Arcadië: Atlas van een buitenplaatsenland-schap*. Matrijs, 192 p., €29,95.

De *Atlas van een buitenplaatsen-landschap* beschrijft alle denkbare aspecten van het landschap. Met een index van de 107 landgoederen en buitenplaatsen, van Nudenoord in Wageningen tot Laag-Soeren in het gelijknamige dorp.

De inleiding geeft de credits van de naam Gelders Arcadië aan de Arnhemse schrijver Nijhoff. Hij muntte de term in 1820 met zijn boek *Geldersch Arkadia, of wandeling over Bilioen en Beekhuizen* (zie *Geografie* juni 2012, Kaart in beeld). Het eerste hoofdstuk vormt een geomorfologische verkenning van het gebied. De handgetekende gewestkaart van Gelderland uit 1573 blijkt nog altijd bruikbaar; de stuwwallen, rivieren, bossen en velden van de Veluwezoom zijn duidelijk te onderscheiden. Ook is te zien wat dit gebied in nationaal verband zo bijzonder maakt: de unieke steile overgang tussen rivieren en stuwwallen.

Hoofdstuk twee gaat in op de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van oertijd tot nu en werpt een blik in de toekomst. 'Hoe lang mag men de Veluwezoom eigenlijk nog kenschetsen als een buitenplaatsenlandschap? Dat hangt af van vele stedenbouwkundige ontwikkelingen in deze regio. Opmerkelijk is de terugloop van de bevolking in de twee gemeenten waar momenteel nog veel buitenplaatsen geheel of gedeeltelijk zijn behouden: Renkum en Rheden.' Hierdoor zal de druk op de grond in deze gemeenten mogelijk afnemen, 'zodat, wat nog rest van de buitenplaatsen, zijn karakter beter zal kunnen behouden'. Keerzijde van de bevolkingsafname is dat het overblijvende landschap op termijn nog aan-

trekkelijker wordt voor de beter gesitueerden uit de naaste omgeving en de Randstad. Het doemscenario: projectontwikkelaars die landgoederen opkopen en in kavels opdelen, aldus de auteur. Andere ontwikkelingen zijn de verdunning van huishoudens met bijbehorend ruimtebeslag, en vergrijzing waardoor verzorgingsinstellingen moeten uitbreiden.

Bron van inspiratie

Storms-Smeets, E. (red.) 2012. *Kansen voor Gelders Arcadië*. Gelders Genootschap, 96 p. (samen met de *Atlas* te koop voor €35 via www.geldersgenootschap.nl).

Het Gelders Genootschap bracht dit 'kansenboek' uit op verzoek van provincie en betrokken gemeenten. Het helpt overheid, landgoedeigenaren en -beheerders beslissingen te nemen op en langs de landgoederen. Het Genootschap formuleerde een top-5 van kansen. De eerste klinkt logisch: de vijf gemeenten in Gelders Arcadië kunnen zichzelf én de landgoederenzone versterken door beter samen te werken. Kans nummer twee is heel concreet: een nieuw landhuis voor Lichtenbeek in Arnhem, waar het neoclassistische exemplaar in 1942 door brand is verwoest. Het nieuwe huis, Arthotel Lichtenbeek, zou het creatieve hart van Gelders Arcadië kunnen worden. Met openbare expositieruimten en door kunstenaars ingerichte hotelkamers. Kans drie ligt ook op het vlak van erfgoedrecreatie. Het Gelders Genootschap stelt voor om bestaande toeristische routes aan elkaar te koppelen, met verbindingen tussen 'mensen, kastelen en parken van Wageningen tot Rheden'. Ruiterroutes, historische moestuinen, kookworkshops, concerten in het

park, hotelovernachtingen in historische landhuizen – alles in het teken van Arcadië. Kansrijk acht het Genootschap ook de heroprichting van een uitkijktoren op landgoed Rhederoord, en de Buitenplaats-Bioscoop: vijf weken lang in de zomervakantie, elke week een buitenbios op een buitenplaats. Landgoederen en buitenplaatsen spelen in menige film of televisieserie een prominente rol, dus waarom zou je het niet omdraaien?

Fietsen

Riefel, A. & D. Meerdink-Veldboom 2012. *Historische Buitenplaatsen op de Veluwezoom, zien en gezien worden*. Diepenmaat Uitgeverij, 46 p., €7,95

Vredenberg, J. 2012. *Buitenplaatsen van Gelders Arcadië. Een cultuurhistorische fietstocht rond Rheden*. Matrijs, 72 p., €9,95

Buitenplaatsen van Gelders Arcadië is een fietsgids voor een cultuurhistorische tour rond Rheden. *Historische Buitenplaatsen op de Veluwezoom* beschrijft twee routes langs een grote hoeveelheid landgoederen. De oostelijke voert door het gebied rond Rheden. Je pikt behalve een serie landgoederen ook een stuk IJssellandschap en de Posbank mee. De westelijke route leidt langs de Rijn en door het bosrijke gebied rondom Oosterbeek en Heelsum. Het bijbehorende boekje biedt een introductie in verleden, heden en toekomst van de landgoederen. Met een smartphone kun je op afstapplaatsen de QR-codes in het boekje scannen voor nog meer digitale informatie.